

ТМ	Г. XXXII	Бр. 2	Стр. 433 - 438	Ниш	април - јун	2008.
----	----------	-------	----------------	-----	-------------	-------

Осврт
Примљено: 03.01.2008.

Адам Нинковић

НА ТРАГУ ФИЛОЗОФИЈЕ СМИСЛА*

Међу бројним и разноврсним књигама и другим делима о распаду друге Југославије, те и рату у њој – три књиге др Крстана Малешевића, професора социологије на Економском факултету у Београду, издвајају се не само као поприлично обимна трилогија, већ и као научно дело – велика студија изузетно богатог садржаја, са специфичним – у великој мери публицистичким – начином презентовања и објашњавања сложених људских (друштвених – индивидуалних; историјских – актуелних; националних – међунационалних...) проблема. Узета целовито, та трилогија је веома значајна; њоме су обогачене фундаменталне друштвене науке (социолошке, културолошке, политичке...) те и филозофске (највише антропологија и етика) а, такође и самим тим, и хуманистичке (психолошке и др.). Уствари, науке о човеку, људском друштву, историји.

Дело је настајало више година и посвећено је, примарно, рату у Босни и Херцеговини, као и кључним збивањима у Југославији у целини, и шире (у међународној заједници) од укидања социјализма деведесетих година XX века па до данас.

Трилогија је компонована зналачки, смисаоно. Њени делови су повезани (и садржајем и начином обраде) а свака књига је и својеврсна целина. Прва књига, најмањег обима (138 страница) – после ауторовог предговора под насловом *Човјек је (не)људски траг* – (написаног у јесен 2001) – има две целине, са деловима-насловима: I *Теорија о човјеку, моралу, животном смислу* – Увод, Филозофија, Теологија, Наука, Књижевност и умјетност; II *Живот, морал, смисао* – Живот, Историја, Култура. Наслови указују на садржај а он је обрађен фрагментарно и, поприлично, есејистички. Из обиља питања, проблема, полазних ставова, значајних мисли... угледних мислилаца (филозофа, теолога, научника, уметника...) Малешевић је издвојио и коментарисао оно што му је требало да би објаснио и што потпуније (дубље) разумео (како он, тако и читаоци) како и зашто настаје, остаје и траје *људски траг*, људско дело, које је – итекако – испуњено разноврсним знацима: поукама, порукама о људском и нељудском; о добру и злу; о хуманом и нехуманом; конструктивном и деструктивном; прогресивном и регресивном...

* Крстан Малешевић, *Људски траг*, I, II, III, Прелом, Бања Лука, 2002, 2003, 2005, 732 стр.

Да би био што успешнији у исписивању свог "трага" о (не)људском трагу, аутор користи (истовремено) и мултидисциплинарни и интердисциплинарни приступ. Проблем (не)људског излаже-разлаже из више углова, уствари из филозофских и других (научних и осталих) сазнања. При том – често – исту тему, проблем, феномен и сл. сагледава као заједничко, гранично подручје две или више области људског духа, знања, стварања, веровања... Рецимо: филозофије и теологије; науке и уметности...

У читавом тексту јасно се види да Малешевић најдубље, суштинске (не)људске особености тражи (и налази) примарно у *моралу*, као начину осмишљавања свега битног за људску егзистенцију, за живот испуњен садржајима (активностима, односима, врлинама и уопште вредностима) који тој егзистенцији (специфично људском постојању у односу на сва друга бића) даје *смисао*. Зато је, у овој књизи, па и у осталим у овој трилогији, централна ауторова преокупација *етика*, схваћена као наука, знање, теорија о људском добру и злу; о неопходности сазнавања и остваривања добра, превазилажења зла, те тако осмишљавања и усавршавања живота човека.

Етика и морал се овде – наравно – разложно (час експлицитно, час имплицитно) третирају као међузависни феномени људског постојања; и то такви да су у међузависности и са осталим (друштвеним – групним и индивидуалним; историјским и актуелним; материјалним и духовним...) феноменима, односно областима људског живота (економиком, политиком, културом, техником, технологијом, екологијом...).

Према избору аутора, њихових дела, ставова, цитата... (помињаних у овој књизи) лако је закључити да се Малешевић веома широко обавестио о проблемима морала, смисла, човека, друштва, историје, људске садашњости, будућности... На основу свега тога он закључује: "Упркос свему, упркос повременој реварваризацији Европе и свијета, идеја смисла није, не може и никада неће застарјети. Трагање или барем подсвјесна тежња за некаквим смислом остаће константа људског живота док је човјека и свијета. Од велике опасности за земљу, човјека и живот може спасити само нова филозофија и етика живота, односно живот свјесне и самосвјесне егзистенције. А једино такав живот може остварити и остављати истински, смисаони ЛЈУДСКИ ТРАГ!" (књ. I, стр. 136).

Већ из овог закључка се може уочити да аутор изузетно високо цени значај људског духа, конкретније, људско знање (поготово оно најсуштинскије – филозофско) за опстанак, трајање (и напредовање) човечанства.

Можда у томе и претерује. Неки би се резигнирано запитали: "Чему још филозофија?" Сматамо да је проблем много комплекснији, изгледи човека много неизвеснији... Јер: камо среће за људе ако их може спасити "само нова филозофија и етика живота". Надамо се да аутор, кад каже "само", не мисли и "једино", већ жели истаћи неопходност новог приступа људском животу и начинима његовог осмишљавања: који су (како приступ, још више осмишљавање) у сразмери са савременим (не)условима живота (друштвеним, економским, техничким, политичким, (не)културним, (не)цивилизацијским... истовремено врло (не)повољним). Како коме, како где, како када! И управо од човека (људи) примарно зависи њихова будућност: светла или тамна; све боља или све – апокалиптичнија!

Минуциознија (стручнија) анализа би, вероватно, показала да Крстан Малешевић (као социолог) у овој проблематици није баш на "свом терену".

Отуда и његове неке, ипак, мале (понегде и веће) омашке. Наиме, он овде расправља о превасходно филозофским, и то етичким проблемима. При томе – утисак је – и пренаглашава значај (утицај) морала и етике на људски живот, а не помиње филозофију смисла као филозофску дисциплину; која је, ипак, нешто друго него етика; мада је, наравно, у великом прожимању са етиком. Утисак је да их Малешевић поистовећује. Ради потпунијег разјашњења, слободан сам да га упутим на књигу филозофа Богдана Шешића *Човек, смисао, бесмисао*.

Узгред, њему се поткрала и грешка да напише: "Стари *метафизички* начин мишљења (који је започео од Хераклита и Сократа, а врхунац доживео код Хегела) је нестао или готово нестао" (I, 136). Желим да верујем да је уместо "метафизички" хтео рећи "дијалектички". Или можда ... У сваком случају, овај социолог боље познаје социологију него филозофију. Зато су неки његови филозофски ставови дискутабилни. У њима се осећа "шта је писац хтео да каже" али се види и то да то чини неспретно. На пример, пишући: "Колико су у овом контексту, у *ери очигледног моралног назадовања*, неодрживе тезе о наводној иманентној смислености живота, као таквог, и на плану индивидуалне егзистенције, односно о томе да живот сам по себи поседује смисленост. Насупрот томе, људи су постали недопустиво адаптивни у моралном смислу, а све нескромнији у материјалном и смислу животног конформизма" (I, 22).

Друга књига ове трилогије је много обимнија (има 250 страница) и садржи разматрања о "свакодневном животу" (у најширем и веома дубоком значењу те синтагме). Она се (појмовима морал, смисао и сл.) надовезује на прву. То се види и из наслова њених поглавља. У односу на I и II поглавље из прве књиге, овде је III поглавље: *Свакодневни живот, морал, смисао*, са деловима који имају наслове: О (бе)смислу свакодневног живота, О могућим животним поукама, О моралним (анти)узорима.

Уважавајући историју као "учитељицу живота", Малешевић, разложно, има у виду: "... да је живот уопште, па и свакодневни живот, прожет сталном игром супротних сила: добра и зла, светлости и таме, љубави и мржње, греха и наивности... Живот је, уистину, бескрајно разноврстан и разнородан, неухватљив и драмски тешко предвидљив. Много тога у њему је неизрециво, чак и оно што је у њему најважније. У питању је вечно тражење и најчешће неналажење кључних одговора" (II, 10-11).

Необично је да изводи песимистички закључак о томе да је у вечном тражењу "најчешће неналажење кључних одговора". Да ли је баш тако?! Како онда остварити прогрес?! Историја има показатеље прогреса; можда више и јаче него регреса у трајању човечанства. Људи су, ипак, изналазили кључне одговоре. Оптимисти и даље верују у прогрес. Иначе, чему толико (и прошло и садашње) ангажовање човека у правцу све богатијег, смисаонијег живота!?

У настојању да што више нагласи негативне стране живота уопште, те и свакодневног, аутор – уз сво уважавање комплексности људске егзистенције – бира (и цитира) мислиоце, ствараоце, уметнике, књижевнике... који имају пренаглашено критички (до нихилистичког) став о одсуству смисла у животу већине, у животу, рецимо, "обичних људи". При том занемари и другачије ставове истих аутора. На пример, Малешевић пише: "Ниче би рекао, имамо живот да не бисмо умрли од уметности!" (II, 15). Не знам да

ли би то Ниче рекао, али знам да је записао: "Имамо уметност да не бисмо умрли од стварности".

Нема сумње да је Малешевић у праву кад образлаже да људи могу (морају) осмишљавати живот снагом свести, разума утврђивањем правих вредности; од којих су моралне најшире, најдубље, најљудскије, најуниверзалније. Међутим, како снагом реченог побеђивати снагу супротног: несвесног, неразумног, нагонског, анималног у човеку?! А затим, како уочавати праве вредности? Како се одупирати – колико трајном, толико и актуелном – уском (не)људском прагматизму, утилитаризму, конформизму, фаворизовању материјално-техничких вредности; избору нерада и лагодног живота, робовању потрошачком менталитету...? Како превазићи супротности између "имати" и "бити", "разумности" и "неразумности" (ирационалности, емотивности...)? Како негирати ставове: "Боље бити пијан него стар", "Благо томе ко млађан полуди, сав му живот у весељу прође"?

На ова питања је тешко, вероватно и немогуће, дати коначне одговоре. Али, на њих се мора одговорити. То ради и Малешевић; и то поприлично успешно, занимљиво, подстицајно... Верујем да би био још успешнији да је се темељитије позабавио филозофијом у целини, а нарочито филозофијом смисла. Уз већ помињаног филозофа Богдана Шешиха, из те области веома инструктивна су дела Вуке Павићевића, Михаила Марковића, Светозара Стојановића. Управо о смислу (људског) живота Марковић је написао изузетне радове, па и текст са баш таквим насловом.

Завређује пажњу и ауторово – Малешевићево – разматрање под насловом *О могућим животним поукама*, не само због тога што обилује мислима, ставовима већ и бројним примерима. У том погледу, можда још већу пажњу треба усмерити на ауторово писање *О моралним (анти)узорима*, тим пре и утолико више што су (анти)узори изузетно значајне, историјске личности (позитивне и негативне; конструктивне и деструктивне...), те што су битно утицале на развој човечанства, било као државници или научници, уметници, филозофи...

Трећа књига ове трилогије је, ипак, не само најобимнија (има 350 страница) већ и најразноврснија; садржајем најбогатија и описима збивања најинтересантнија, најинтригантнија... Она има шест главних делова, са насловима: 1. *Чему "људски траг III"?*, 2. *О Балкану и "hotobalcanicus"-у*, 3. *О (а)моралном искуству рата*, 4. *О моралним (анти)узорима у рату*, 5. *О себи у вријеме рата* и 6. *Човјек је, ипак, (не)људски траг*. А њен трећи део: *О (а)моралном искуству рата* има седам својих делова – са насловима: 3.1. *Ка промишљају YU рата*, 3.2. *Шта се овдје, заправо, догодило?*, 3.3. *О (а)моралним последицама*, 3.4. *О могућим узроцима*, 3.5. *Шта каже теорија?* 3.6. *Деценију касније*, 3.7. *О могућим (ратним) моралним поукама*.

Садржај и смисао ове књиге ("Људски траг III") аутор назначује на њеном почетку. Пише: "Чини ми се да је он не само логичан, већ и нужан наставак претходна два дијела ових фрагмената. У њему се, наима, покушава говорити о нама "овдје" и "сада", односно о ономе што се овдје дешавало у протеклој деценији. И то, опет примарно са становишта (а)моралности и (бе)смислености људског живота, то јесте, са становишта моралне димензије смисла људског живота. Могло би се рећи да је покушај промишљања, макар и дијела искуства последњег рата, вођеног на простору Друге Југославије, из ове диоптрије, и кључни разлог писања ових фрагмената. У том

контексту, први и други дио "Људског трага" представљају, заправо, само увод за овај, трећи дио" (III, 5).

Тешко је, такорећи немогуће је, на малом простору, приказати шта све има у овој – у великој мери необичној – књизи. Али, могуће је, бар, осврнути се на понешто. На њен садржај упућују наслови поглавља. У погледу структуре, у њој су (као и у претходне две) фрагменти; и то о: распаду Друге Југославије; рату у њој (нарочито у БиХ); о њиховим учесницима; начинима деловања; узроцима, последицама, искуствима, поукама... А ту је и ауторово лично догађање, доживљавање, искуство, искушење(а)...

И без ове Малешевићеве књиге, многима од нас добро су познати учесници, јасно видљиве тешке, трагичне (и материјалне, и духовне; и групне, и личне; и националне и вишенационалне-међунационалне...) последице; огромна су искуства, велике и значајне поуке и др. Зато је – сматрамо – изузетно значајно даље и дубље истраживати и објашњавати, највише узроке. А при том уважавати њихову сложеност и комплементарност, те разумети шта је у том колоплету узрока: материјално – духовно; унутрашње (Југословенско) – спољашње (светско); национално (рецимо српско) – међунационално; религиозно (православно, католичко, исламско...) – атеистичко; војно – цивилно; али и остало: идеолошко, политичко, правно, морално...

Малешевић, разложно, помиње, па и објашњава, много шта од тога и осталог; и чини то са доста смелости, аргументације (најчешће прихватљиве) а са основним циљем: *етичким вредновањем*. У свему томе, он је (повремено-местимично) недовољно свестран, није свеобухватан. Рецимо, главне узроке за распад Друге Југославије и рат(ове) у њој крајем XX века он види – колико сам га ја схватио – у идеологији и политици национализма, у деловању тзв. националних политичких партија, а нарочито њихових лидера (Слободана Милошевића, Фрање Туђмана, Алије Изетбеговића...)...

Мислим да има још значајних, главних узрока. Нема простора, па ни моје моћи да их овде експлицирам.

Међутим, имајући у виду основни циљ ове књиге као и читаве трилогије, на једној страни, и моју професионалну преокупацију, на другој страни, желим да назначим, бар, да аутор и у овој књизи настоји (у великој мери и успева) да што дубље промисли и вреднује распад социјалистичке Југославије, грађански рат у њој и много шта остало. Он то чини, примарно, са становишта суштинских знања о човеку, људском друштву, историји. При том користи, прихвата, повезује... идеје, ставове, објашњења... светски значајних мислилаца и ствараоца. У овој књизи се помиње педесетак њих, неки и више пута. (Као, уосталом, и у претходне две). Ту су, рецимо, филозофи: Конфучије, Платон, Монтескје, Дидро, Кант, Ниче, Сартр, Хабермас, М. Кангрга, Г. Петровић... те књижевници: Р. Ролан, Гете, Халдерлин, И. Андрић, И. Секулић, Д. Киш...

Зачудо, у читавој Малешевићевој трилогији, нема – Карла Маркса. То је утолико чудније што је колега Крстан Малешевић у својим ранијим књигама (о којима сам писао) главни ослонац имао у Марксу и аутентичним (изворним) марксизма. Не верујем да је марксизам потпуно одбацио (због, рецимо, пропасти социјализма у Европи XX века) нити да је Марксову филозофију превазишао.

А кад је већ о филозофима реч, желим да кажем да је тешко прихватити ауторову оцену да је Гајо Петровић "ерудита без премца" (III, 288) а

још теже је (у ствари немогуће је) сложити се са Малешевићевим оценама да неки филозофи и други интелектуалци у Србији (па чак ни Михаило Марковић) нису имали конструктивно ангажовање током недавног рата у Југославији. (Видети: III, 286) Прецизније речено: неки можда, али међу њима није Михаило Марковић. Напротив!

На крају, желим да (још једном) похвалим ову трилогију због: ширине и дубине њеног садржаја, јасноће којом је написана и смелости аутора да (бар фрагментарно) на један веома функционалан начин (мултидисциплинарно, есејистички, критички, публицистички...) изложи своје виђење распада Друге Југославије, рата у њој итд. Као такво, ово дело је веома подстицајно истраживачима више профила (филозофима, социолозима, политиколозима, историчарима...) за потпунија па и истиноноснија (ако се може тако рећи) – истраживања и објашњавања исте и сличне проблематике. А корисно је и за остале радознале читаоце.

Уз наведене недостатке или, бар, моје недоумице у вези са овом трилогијом, могу се поменути још неки. Рецимо: местимична непрецизност у коришћењу филозофских појмова, ставова; језичка пренатрпаност (плеоназми и сл.) у неким реченицама, пасусима; одсуство мисли и ставова о неким актерима у поменутим ратним и др. догађањима – који стварно могу бити позитивни узори за ангажовање у борби за слободу, праведност, солидарност и остале значајне људске вредности. Али, ти недостаци могу бити и подстицај аутору и новим ауторима. У битном, они су мање важни од укупног повисоког квалитета ове трилогије.